

## Kitap Tahlili

Kitabın Künyesi, Gönül Pultar (Ed.) Ağır Gökyüzünde Kanat Çırpamak. Sovyet-sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Kültürel Kimlik Arayışı ve Müzakeresi, İstanbul, Tetragon, 2012, 403 sayfa. ISBN: 978-605-87262-0-8

### Murat YORULMAZ\*

Gönül Pultar editörlüğünde hazırlanan ve dokuz makaleden oluşan bu kitap, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan beş Türk cumhuriyetinin (Azerbeycan, Türkmənistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan) geçen yirmi yıllık süreç içerisinde nasıl bir kültürel kimlik benimsemeye çalıştıklarını ve bu arayış sürecindeki etkenlerin neler olduğunu bağımsızlık öncesi ve sonrası gelişmeler temelinde açıklamaktadır. Çalışma, özellikle bağımsızlığını kazanan beş Türk cumhuriyetinin kimlik arayışı sürecinde Sovyetlerin bıraktığı kültürel kimlik mirasına ve bu mirası oluşturan öğelere karşı mücadelesini ve ulus-devlet olma adına ne tür çaba sarf ettiklerini konu edinmektedir. Bu kitap giriş kısmında da belirtildiği gibi, bağımsızlığını kazanan beş Türk cumhuriyetinin kültürel kimlik arayışı sürecinde ve ulus-devlet olma yolunda iç ve dış dinamiklere karşı nasıl bir mücadele verdiğini benlik algısı temelinde ve iç dinamikler açısından çatışma çözümlemeleri niteliğinde, "Ben kimim ya da biz kimiz?" sorularına cevap arayarak incelemektedir.

Kitap sadece bağımsızlık sonrası dönemde beş Türk cumhuriyetini yaşanan gelişmeler açısından başarılı ya da başarısız görme amacıyla değildir. Çalışmaya katkıda bulunanlar, beş Türk cumhuriyetindeki kimlik arayışı süreçlerini ve ulus-devlet olma yolundaki çabalarını farklı açılardan eleştirel bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Derleme içerisindeki çalışmalarda bağımsızlık öncesi ve sonrası dönemde beş Türk cumhuriyetindeki kültürel kimlik öğelerinin karşılaştırmalı bir analizine de yer verilmektedir.

Kitabın editörü, Gönül Pultar giriş kısmında 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının bölgedeki Türk halkları ve Türkiye için büyük bir dönüm noktası olarak, mucize ve fırsat teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Pultar, böylesine bir mucizenin ardından gelen fırsatın kaçırılması hususunu beş Türk cumhuriyetindeki iç dinamiklerin çatışmasına ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile başlayan süreçte "Türklük" kavramının yeniden oluşturulması sonucunda "Türklük" algısı üzerinde oluşan olumsuz etkiye bağlamaktadır. Pultar'ın ana hatlarıyla belirttiği bu iki eleştirel konuya ayrıntılı olarak bakıldığında, Türk cumhuriyetlerinde iç dinamikler ve yönetim mekanizmaları bağlamında çatışmalar ve kopmalar yaşanması, kültürel kimlik arayışı sürecini ve ulus-devlet olma yolunu sekteye uğrattığı görülmektedir. Bölgedeki Türk halklarının uzun yıllar Rus kültürlenmesi ile karşı karşıya kalmalarının bağımsızlık sonrası dönemde çoğu Türk halkı için kimlik algısının öneminin yeterince anlaşılmamasına yol açtığı üzerinde önemle durulmaktadır. Pultar, bu hususta iktidardakilere önemli görevler düştüğünü ancak, Ebülfez Elçibey ile Haydar Aliyev örneklerinde olduğu gibi yönetimler arası farklılıkların ve çıkar çatışmalarının kültürel kimlik öğelerin oluşmasına ve bilincin toplumsal boyuta taşınmasına engel olduğunu da önemle vurgulanmaktadır. Türkiye perspektifinde ele alınacak olursa; Pultar, eleştirisini Türkiye'de "Türkçü" ulus-devlet ötesi milliyetçilerin doyurucu bir kuram geliştirememeleri ve Türk cumhuriyetlerinin Türk dış politikasında

---

\* Doktora Öğrencisi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, E-posta: muratyorulmaz2288@hotmail.com

öncelikli bir yere oturtulamaması üzerine yoğunlaştırmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin "Türklük" algısı üzerinde değer kaybettiğini söylemek yerinde olacaktır. Moskova'nın tankları Azerbaycan üzerine yürüdüğünde Cumhurbaşkanı Özal'ın "Onlar şii, biz sünniyiz" diyerek Azerbaycanlılara yardım etmeyi, reddetmesi ve Türkiye'nin 1957'de BM'de Cezayir'in bağımsızlığı aleyhinde oy kullanması bu değer kaybına ilişkin örnekler olarak verilmektedir.

Pultar kitabın giriş kısmında, konuya derinlik kazandırması açısından beş Türk cumhuriyetinin bağımsızlık öncesi ve sonrası dönemde kültürel kimlik oluşturma sürecine eğitim ve dil boyutunda da yer vermektedir. Pultar, özellikle bağımsızlık öncesi dönemde Sovyetler Birliği'nin milletler siyaseti adına etnik grupları ayırıştırarak ulusallaştırmasını, bunun ardından da bölünmeye dayalı uluslaşmanın gerçekleşmesi için "korenizatsiya" (yerelleştirme) uygulamasının başlatılmasını bölgedeki Türk halklarını kültürel kimlikten yoksun bırakma adına bilinçli olarak yapıldığına dikkat çekmektedir. Yerelleştirme uygulaması geçici de olsa etnik grupların dil temelinde farklılaşmasını ve eğitim yoluyla da perçinlenmesini sağlamıştır. Pultar, bu uygulamanın ardından Türk halklarının kimlik bilincinin kısır bir döngü halini aldığı ve Sovyetlerin de bu durumu "Ruslaştırma" politikası ile tamamen ortadan kaldırmaya çalıştığını eklemektedir. Yazarın da belirttiği gibi, "Ruslaştırma" politikası ilk olarak dinin dayatılması, ikinci olarak da tek dil (Rusça) kullanımı ve Rusça eğitim yoluyla başlamıştır. Sovyetlerin kimlik savaşı bağlamında uyguladığı bu politikalar zincirine rağmen bağımsızlığını kazanan beş Türk cumhuriyetinden bazılarının gayretle ulus ve kimlik inşası için mücadeleye giriştiğini, bazılarının da Sovyet yıllarının alışkanlıklarını bırakmadıklarının altı çizilmektedir.

Bütün bilimsel çalışmalarda belirlenen konunun ya da sorunun gelişimini ve nedenlerini anlayabilmek için belirli bir bakış açısından yaklaşılması gerekmektedir. Kitapta karşımıza çıkan bakış açısı da kültürel kimlik algısı temelindedir. Dünyanın herhangi bir yerinde bir insan, farklı bir kültür, vücut, dil ve kimlik içerisinde yaşamak durumundadır. Dolayısıyla küresel politikada da kültürel kimlik algısı farklı çehrelerle karşımıza çıkmaktadır.

Bu genel çerçevede kitabın, "Azerbaycan'ın Ulusal Kimlik Sorunu" isimli ilk makalesine bakıldığında, makalenin yazarı Nesib Nesibli'nin her iki Azerbaycan'ın (Kuzey ve Güney Azerbaycan) ulusal kimlik oluşumunu tarihsel dönemeçler ışığında yansıtmaya çalıştığı görülmektedir. Nesibli, bu oluşum sürecinde özellikle 1905 ve 1917 Devrimlerinin ulusal diriliş açısından itici bir güç oluşturduklarını vurgulayarak, Türklerin "Biz kimiz, nereden geldik nereye gidiyoruz?" sorusuna cevap aramaya başladıklarını ifade etmektedir. 1917 Devrimi sonrasında Türk toplumunun benlik bulma çabasının Bolşevik rejiminin katı uygulamaları ile büyük bir sarsıntı geçirdiği dile getirilirken, özellikle uygulanan soykırımın ileride Türk toplumunda ulusal kimlik bilincinde ayrışmalara ve bölgecilik eğiliminin ağır basmasına sebep olduğu önemle vurgulanmaktadır. Bu durumun en iyi yansımasının Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde siyasal partilerdeki var olan keskin ideolojik fikir ayrılıklarında ve çatışmalarda görülebileceği örneklendirilmiştir.

Mehmet Yüce'nin "Çarlık Rusyası ile Sovyetler Birliği'nin Siyasaları Ardından Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası" üzerine yazmış olduğu bölüm de tıpkı Nesibli'nin çalışmasında olduğu gibi ulusal kimlik arayışı ve oluşturulması süreci temeline dayanmaktadır. Yüce, Bağımsız Kırgızistan Cumhuriyeti'ndeki ulusal kimlik arayışı sürecini ve bu sürecin temel iç dinamiklerini tarihsel süreç açısından Çarlık Rusya'nın ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ulusal kimlik politikası bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Çalışmanın temel eleştirisi Kırgızistan ulusal kimliği yerine, "Kırgızistan yurttaşlığı" kimliğinin oluşturulmaya çalışılması ve küçük çapta da olsa "Sovyet ulusal kimlik politikasının devam ettirilmeye çalışılmış olmasıdır. Bu hususta Yüce, özellikle

devlet başkanı Aksar Akayev'in Kırgız milliyetçiliğine dayalı bir üst-kimlik oluşturma politikası bağlamında Kırgızistan'da yaşayan tüm halkların kültürel kimliklerinin kabulünün Kırgız ulusal kimliğinin oluşmasına engel teşkil ettiğini ifade etmektedir. Çalışmada ulusal kimliğin oluşumuna ket vuran diğer önemli etkenler arasında; Kırgızistan'ın demografik yapısının çok milletli olması ve Kırgız yönetiminin ulusal kimlik politikasında değişikliğe giderek, SSCB'nin ulusal politikası olan "enternasyonalizm" politikasını tercih etmesi gibi hususlar sayılmaktadır.

Saltanat Berdikееva ise "Kırgızistan'da Ulusal Kimlik ve Aşiret Politikası" adlı makalesinde Kırgızistan'ın ulusal kimlik oluşum sürecine özellikle ulusal bir ideoloji oluşturulamamasından yola çıkarak, bu nedenlerin boy, bölge ve aşiretler arasındaki keskin bölünmelerle birleşmesi sonucu ortaya çıkan eksen kaymaları ışığında değinmektedir. Makalenin temel önermesi, aşiretçiliğin ve bölgeciliğin iç siyasi çekişmeleri ve istikrarsızlığı doğurarak ulusal kimlik oluşumunu olumsuz yönde etkilediğidir.

Kitabın "Sovyet-sonrası Kazakistan'da Dil Siyaseti ve Dilsel Kimlik" adlı beşinci makalesi Candan Badem'e aittir. Çalışmada, Kazakistan'da dilsel kimliğin gelişimi, Sovyet-sonrası bağımsızlık yıllarında bu ülkede uygulanmaya başlanan dil siyaseti ve eski "komünist", yeni milliyetçi-liberal Kazak yönetici seçkinlerin söylemi ile gerçek durum arasındaki ilişkiler irdelenmektedir. Badem, ulusal kimlik oluşumunda dilsel kimliğin önemine vurgu yaparak, kazak milliyetçi yönetici seçkinlerin dil siyasetindeki istikrarsızlıklarını, bu hususta temel sebep olarak görmektedir. Oysa Kazak liberal-milliyetçi söyleme göre, ulusal kimlik bağlamında dil siyasetinde Kazak dilinin geri kalması Sovyetlerin "emperyalist" ya da "totaliter" siyasetinin bir sonucudur. Ayrıca çalışmada dil siyasetindeki istikrarsızlığın sebebi olarak, Rus dilinin Kazaklar için bir modernleşme aracı olduğu ve bunun bedeli olarak da Rusçanın Kazak toplumunda etkin bir konuma sahip olması gösterilmektedir.

Kitaptaki diğer bir önemli bölüm ise Alisher Ikhamov'un "Özbek Kimliği'nin Arkeolojisi" adlı çalışmasıdır. Özbek kimliğinin tarihsel kökenine Deşt-i Kıpçak Özbekleri ile giriş yapılan makalede, göçer ve yerleşik Özbekler arasındaki sosyo-kültürel sürtüşmelerin Özbek kimliği üzerinde olumsuz etkiler yarattığına ve bunun bir sonucu olarak da "Özbek" teriminin yerine "Sart" teriminin tercih edildiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Özbek kimliğinin oluşumunun kırılma noktası olarak, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuruluşu ifade edilmektedir. Bu hususta, özellikle Ceditlerin, ulusal Komünistler ile Lenin ve Türkkomisy'a'nın çalışmalarına ışık tutulmaktadır. Önem atfedilen ve değer verilen diğer bir husus ise ulusal kimlik oluşumu adına yönetici seçkinler ile kültürel seçkinlerin işbirliği içerisinde olmalarıdır.

Micheal Denison ise "İmkânsız Yerine Getirme Sanatı: Siyasal Simgencilik ve Sovyet Sonrası Türkmenistan'da Ulusal Kimlik ile Kolektif Bellek Yaratılışı" adlı makalesinde, Sovyet-sonrası Türkmenistan'da resmi tarih, anma stratejisi, cemaat belleği, kamusal alan heykelleri ve jeo-politika arasındaki arakesitleri irdelemektedir. Yazar, bu hususlar arasındaki karşılıklı etkileşimi aydınlatmak için çıkış noktası olarak Büyük Yurtseverlik Savaşı'nın anılışını ve simgeleştirilmesini ele almaktadır. Bu çıkış noktasına ek olarak, makale Sovyet-sonrası Türkmenistan'da ulusallaşma projesi kapsamında kamu alanının her bir yanını dolduran resmi simgelerin, ritüellerin ve metinlerin ulusal kimlik inşasındaki yeri ve önemi üzerinde durmaktadır. Uluslaşma sürecinde kimlik algısına yönelik toplumdaki uyuşmazlıkların önemli bir yer tuttuğu vurgulanırken, bu hususta devlet başkanları Saparmurat Niyazov'un ve Gurbanguli Berdimuhamedov'un kült üretiminde ve yaygınlaştırılmasında etkin olmadıkları, Türkmen kimliğini yerleştirip, ona

kalıcılık sağlayamadıklarını ve bu çabaların siyasal yumuşak güç taktiğinden öteye gidemediği ifade edilmektedir.

Feza Tansuğ ise, ‘‘Nakkareni Çal ki Güç Kazanalım: Orta Asya’daki Uygur Diasporasında Toplumsal ve Müziksel Değişim’’ adlı makalesinde Uygurların Orta Asya’ya göçü sonrasında Sovyetleştirme politikası bağlamında Batı Türkistan’daki yerel etnik kültürlerle uyarlanmaları ve 1991 sonrası süreçte de bunun tam tersi uygulamalara maruz bırakılmalarını ve bu durumun Uygur toplumunun kültürel kimliğinin oluşumuna etkilerini, simgesel bir role sahip olan ve bir alt-kültür sayılabilecek müziğin üretilişindeki değişimlerle açıklamaya çalışmaktadır. Makale, diğer bölgesel kültürlerle temas halinde olan Uygur göçmenlerinin kimlik arayışı ve bunun yaygınlaştırılması hususunda Uygur müzik kültürünün her zaman önemli bir role sahip olacağının altını çizmektedir.

Kitabın son bölümü olan ‘‘Azerbaycan ve Orta Asya’da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Turancı Siyasal Hareketler (1989-2007)’’ adlı makale Fahri Türk tarafından kaleme alınmıştır. Türk, bu çalışmada SSCB’de Gorbaçov döneminde uygulamaya konulan *glasnost* (açıklık) ve *perestroyka* (yeniden yapılanma) politikaları bağlamında 1980’li yılların sonrasında Azerbaycan ve Orta Asya’da ortaya çıkan siyasal partiler ve halk cephesi hareketleri ile bu yapılanmalar içinde Turancılığın yeri ve önemini günümüz partilerinin programları ve bu partilerin tarihsel arka planları ışığında gözler önüne sermektedir. Çalışmanın derinliğini, günümüz mevcut partilerinin Turancı düşüncüyü ele alış biçimleri ve Türk cumhuriyetlerinin birbiriyle ve Türkiye ile olan ilişkileri oluşturmaktadır. Yazar, siyasi parti ve oluşumların Turancı düşünce kapsamında iktidarlar tarafından rejim düşmanı olarak ilan edildiğini belirterek, özellikle Orta Asya’da etnik ve sınır çatışmalarının en aza indirilebilmesi için ‘‘Türkistanlılık’’ ve uluslar-üstü Türkçülük düşüncesinin ortak kimliğe dönüştürülmesinin önemli olduğunu altını çizmektedir.

Genel olarak ele alındığında anlatımının ve üslubunun oldukça akıcı olması, işlenen konularda çalışmanın temel konusuna farklı açılardan bakılması, örneklem zenginliği ve tarihsel geri dönüşler yapılması kitabın anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Kitap, bu özellikleri ile 1991 sonrası süreçte Türk cumhuriyetlerinin kültürel kimlik arayışı süreci ve bu sürecin iç ve dış dinamikleri hakkında bilgi edinmek isteyenler için önemli bir başvuru kaynağıdır.